

UDK 003.071=124(497.571)“04/14”

<https://doi.org/10.53745/ccp.49.96.1>

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 14. lipnja 2025.

Prihvaćeno za objavljivanje: 24. listopada 2025.

RANONOVOVJEKOVNI LATINSKI NATPISI U ISTRI: *STATUS QUAESTIONIS**

Tomislav GALOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest i Zavod za hrvatsku povijest
Ivana Lučića 3, HR – 10 000 Zagreb
tgalovic@m.ffzg.hr

Hrvatska je iznimno bogata epigrafičkim gradivom unutar kojeg Istra zauzima istaknuto mjesto, a začetci epigrafije kao arheološke i pomoćne povijesne discipline imaju svojih dodirnih točaka s istočnojadranskim prostorom. Talijanski humanist Cirijak iz Ancone – kojeg se drži utemeljiteljem epigrafije – prikupljao je natpise i iz Istre, a zna se da je boravio u Puli 1419. i 1423. godine te u Dalmaciji. U pogledu epigrafije rimsko je razdoblje na istarskom poluotoku ostavilo zamjetan korpus s evidentiranih oko 3000 latinskih natpisa. S druge strane istraženost glagoljičkih srednjovjekovnih i novovjekovnih natpisa u Istri s pravom prednjači kako kvantitetom tako kvalitetom analize i objave u kapitalnom djelu Branka Fučića Glagoljski natpisi (1982.). Nasuprot tomu latinski natpisi iz srednjeg i ranog novog vijeka dosad nisu bili sustavno proučavani i publicirani. Iznimku u svemu tome čine nastojanja Ivana Kukuljevića Sakcinskog. No njegov rad na epigrafskim spomenicima iz Istre ostao je u rukopisu. U ovom radu ukazuje se na (ne)obrađenost i (ne)istraženost ranonovovjekovnih latinskih natpisa u Istri, ali i daju smjernice u pogledu toga što i kako treba raditi i djelovati na tome velikom istraživačkom polju.

KLJUČNE RIJEČI: *latinska epigrafija, historiografija, pomoćne povijesne znanosti, srednji vijek, rani novi vijek, Istra*

* Ovaj je članak nastao kao rezultat rada na istraživačkom projektu Hrvatske zaklade za znanost *Ranonovovjekovni latinski kameni natpisi u crkvama južne Istre: dokumentacija, analiza, kontekstualizacija* (IP-2022-10-5068), voditelj prof. dr. sc. Šime Demo, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu.

Uvod

Hrvatski povijesni prostor – kako onaj politički tako i onaj društveni¹ – iznimno je bogat epigrafičkim gradivom unutar kojeg Istra zauzima po mnogočemu istaknuto mjesto. No i začetci epigrafije ili epigrafike kao arheološke i pomoćne povijesne discipline² – kojoj je zadaća čitanje, proučavanje i tumačenje natpisa (i grafita), tj. tekstova koji su uklesani, urezani ili ispisani na nekom tvrdom trajnom materijalu kao što je kamen, drvo, kost, metal itd., kao i onih koji su izvedeni bojom na zidu i drugim tvrdim podlogama – ima svojih dodirnih točaka upravo s istočnjadranskim prostorom.³ Naime, talijanski humanist Cirijak iz Ankone (*Kyriacus Anconitanus* / *Kyriacus Anconitanus de Picenicollibus*, grč. Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος, Ancona, 1391. – Cremona, 1452.)⁴ – koga se drži utemeljiteljem epigrafije kao znanstveno-stručne discipline – prikupljao je natpise i iz Istre, a zna se da je boravio u Puli 1419. i 1423. godine⁵ te u Dalmaciji.⁶ Svi podatci koje je bio prikupio ostali su u rukopisima da bi tek u 17. stoljeću Carlo Moroni publicirao njegovo djelo *Epigrammata reperta per Illyricum a Cyriaco Anconitano* (Venecija, oko 1660. godine).⁷

1. Rimsko razdoblje u Istri

U epigrafskom pogledu rimsko je razdoblje na istarskom poluotoku ostavilo zamjetan korpus natpisa. Evidentirano je oko 3000 latinskih natpisa. Štoviše, Istra se smatra "jednom od jadranskih regija najbogatijih rimskim natpisima rasutim po cijelom poluotoku" (Francis Tassaux), što podrazumijeva i velik broj arheoloških lokaliteta na kojima su nađeni, a rasprostiru se poglavito na njezinoj zapadnoj obali.⁸ Najveća zbirka rimskih natpisa danas se nalazi i čuva Arheološkom muzeju Istre u Puli. Rimskodobne natpise posjeduju i zbirke u zavičajnim ili gradskim muzejima kao što su oni u Poreču, Rovinju, Bužetu, Labinu, a napose u lapidarijima u Roču, Motovunu, Umagu i Novigradu.⁹ O kakvom se vrijednom korpusu radi svjedoči, naprimjer, doktorska disertacija i kasnije objavljena znanstvena monografija Mate Križmana (1934. – 2019.) *Rimska imena u Istri. Osobna imena na istarskim natpisima iz rimskog doba* (1991.).¹⁰

Istarski rimskodobni natpisi evidentirani su još od druge polovice 19. stoljeću u trećem i petom svesku *Corpus inscriptionum Latinarum* (III./1873., dopunski svesci 1902.; V./1872., dopunski svezak 1877.) pod uredništvom Theodora Mommsena (1817. – 1903.).¹¹

¹ RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 111-115.

² Usp. KLOOS, *Einführung in die Epigraphik*; MATIJAŠIĆ, *Uvod u latinsku epigrafiju*; MATIJEVIĆ SOKOL, *Studia epigraphica selecta*, 9-14.

³ GALOVIĆ, *The Epigraphic Heritage*, 67-70.

⁴ *Cyriac of Ancona, Later travels*, XVI-XVII.

⁵ LUČIN, *Litterae olim in marmore insculptae*, 204, bilj. 56.

⁶ Patitucci [Uggeri], "Italia, Grecia e Levante: L'eredita topografica di Ciriaco d'Ancona", 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155.

⁷ LUČIN, *Litterae olim in marmore insculptae*, 204.

⁸ TASSAUX, *Epigraphie et habitat en Istrie romaine*, 431-440.

⁹ MATIJAŠIĆ, *Epigrafija*, 207.

¹⁰ KRIŽMAN, *Rimska imena u Istri*.

¹¹ Njemu su tom poslu za Istru od velike pomoći bili Pietro Kandler i Pietro Stancovich/Petar Stanković (1771. – 1852.). Usp. MATIJAŠIĆ, *Epigrafija*, 207. O Kandleru vidi zbornik CIGUI – KNEZ (ur.), *L'Istria e Pietro*

Zasluzni istarski povjesničar Pietro Kandler (1804. – 1872.) vodio je pak svoju višesvesšanu rukopisnu zbirku pod nazivom *Codice Epigrafico Istriano* (Istarski epigrafički zbornik), koja je ostala nepublicirana, a čuva se u Sveučilišnoj knjižnici u Puli.¹² Treba napomenuti da antička (grčka i rimska) epigrafija ima čvrsto definirana pravila i postupke prilikom objave natpisa, što nije slučaj s natpisima kasnijih vremena.

2. Istarsko srednjovjekovlje

Kada iz epigrafije rimskog razdoblja pogledamo korpus srednjovjekovnih natpisa u Istri, tada zatičemo potpuno drukčije stanje. Dobro je i točno Robert Matijašić 2005. godine ustvrdio kako latinska epigrafija “poslijeantičkih natpisa na čvrstim materijalima, najčešće na srednjovj. nadgrobni spomenicima i na građevinama (uglavnom crkvama i samostanima), mnogo je manje obrađena od one klasične” – odnosno – “ne postoje sustavne zbirke takvih natpisa, te podatci o njoj nisu cjeloviti i potpuni”.¹³

Iako je upravo iz razdoblja srednjeg vijeka sačuvano nekoliko iznimno vrijednih natpisa, oni su uglavnom publicirani pojedinačno. Takav je primjer s natpisom biskupa Handegisa iz Pule. U katedrali sv. Marije nalazi se njegov natpis iz 857. godine datiran kršćanskom erom na kojem piše:

AN(no) INCARNAT(ionis) D(omi) NI DCCCLVII IND(ictione) V REG(nan) TE LO(V)
DOWICO IMP(eratore) AV G(usto) IN ITALIA HANDEGIS HVIVS AECCL E(siae)
E(a) L(ege) E(rigendum) C(uravit) D(ie) PENTE(costes) CONS(acravit) EP(i)S(copi)
SED(is) AN(no) V.

(U prijevodu: Godine utjelovljenja Gospodina 857, indikcije V, za vladanja Ludovika uzvišenog cara u Italiji, Handegis ove biskupije /biskup/ po zakonu je naredio izgraditi /i/ na Duhove je posvetio, pete godine /svoga/ biskupovanja).¹⁴

Handegisov natpis korektno je objavljen u katalogu *Hrvati i Karolinzi* Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (2000.). Priložena je kvalitetna fotografija natpisa, done-sena transkripcija i prijevod te *realia* s osnovnom literaturom.¹⁵

Istarski srednjovjekovni natpisi na latinskom sporadično se spominju u knjigama ili člancima. Dobar je primjer tomu dvosvesčana monografija publicista i nakladnika Giuseppea Caprina (1843. – 1904.) *L'Istria nobilissima*, objavljena posmrtno (1905. i 1907.), te predstavlja najopsežnije izdanje o istarskim povijesnim i umjetničkim spomenicima od antike do modernog doba. Srednjovjekovna latinska epigrafija zastupljena je tako da autor prvo donosi prijepis teksta pojedinog natpisa, a potom talijanski prijevod.¹⁶ Natpisima se

Kandler, a o Stankovichu/Stankoviću v. STANCOVICH, *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*; STR-ČIĆ, *Petar Stanković. Život i djelo*.

¹² JOKSIMOVIĆ – KOMŠO – BADER – FRANIĆ – GOBIĆ-BRAVAR, Na plećima titana, 289-291.

¹³ MATIJAŠIĆ, Epigrafija, 207.

¹⁴ Usp. GALOVIĆ, Kronološki aspekti hrvatske integriranosti, 41.

¹⁵ MATEJČIĆ, Pula. Katedrala Sv. Marije, 60-61. Od starije literature usp. KRNJAK (ur.), *Studijski dan u čast arheologa prof. Maria Mirabelle Robertija (1909. – 2002.)*, 181, 196, 221, 236.

¹⁶ CAPRIN, *L'Istria nobilissima* I, 37-71, 73-89 itd.

u takvim izdanjima isključivo pristupa kao povijesnim izvorima prvoga reda, a rijetko kada sistematski u svrhu njihove obrade i publiciranja. Izuzetci su tu pojedini radovi i studije kao što je članak arheologa Piera Sticottija (1870. – 1953.) “Documenti epigrafici dell’Istria medievale”, u kojem obrađuje nekoliko natpisa iz Osora, s Cresa iz okolice Predošćice i iz Milja/Muggia.¹⁷ Od recentnijih radova treba istaknuti studiju tršćanskog arheologa i povjesničara Giuseppea Cuscita (1940. – 2024.) o srednjovjekovnoj epigrafiji u Furlaniji i Istri od 6. do 13. stoljeća kao poticaj za stvaranje korpusa srednjovjekovnih natpisa Gornjeg Jadrana (2006.).¹⁸

U odnosu na latinske, istraženost glagoljičkih natpisa u Istri iz srednjeg i ranog novog vijeka s pravom prednjači i kvantitetom i kvalitetom analize i objave u kapitalnom djelu, knjizi-katalogu Branka Fučića (1920. – 1999.) *Glagoljski natpisi* (1982.). Tu su uključena i sva ona prethodna istraživanja i sakupljanja natpisa koja su tijekom 19. i prve četvrtine 20. stoljeća poduzimali Mijat Sabljar (1790. – 1865.), Jakov Volčić (1815. – 1888.), Vjekoslav Spinčić (1848. – 1933.), Ivan Milčetić (1853. – 1921.), Luka Kirac (1860. – 1931.) i drugi.¹⁹

Branko Fučić u *Glagoljskim natpisima* donosi i one latinske poradi kontekstualizacije i razumijevanja. Tako u Barbanu evidentira latinski natpis na gotici: *Lazarus subdiaconus de barbana An(n)o d(omi)ni 1461*.²⁰ To je samo jedan od primjera autorovih interdisciplinarnih nastojanja u epigrafiji. Još bolji primjer u prilog tomu jest kada među brojnim glagoljičkim grafitima na freskama bratovštinske i grobljanske crkve sv. Marije na Škrilinah kod Berma donosi iznimno važan latinski gotički natpis koji se nalazi nad bočnim vratima crkve, a koji govori sve: tko su naručitelji, tko su financijeri te najzad tko je – u srednjovjekovnom smislu – autor fresaka. Taj natpis glasi:

IN HONORE DOMINI NOSTRI Y(esu) KRISTI, AMEN, AC GLORIOSE
VIRGINIS MATRIS MARIE, AC NO(m)I(n)E SANCTORUM
OMNIUM. FECIT HOC OPUS DEPINGERE COMUNITAS
BERMW EX(pensis) FRATERNITAT(is) BEATE MARIE VIRGINIS.
HOC PI(n)XIT MAGISTER VICENCIUS D(e) KASTUA ET CON-
PLIVIT MENSE NOVEMBRIS, DIE OCT(av)O POST MARTI-
NI, ANNO DOMINI MILESSIMO QUADRACENTESSIMO
SEPTUAGESSIMO QUATRO GR(atias agens?).

(U prijevodu: U čast Gospodina našega Isusa Krista, amen, i slavne Djevice majke Marije i u ime sviju svetih dao je ovo djelo oslikati komun Beram o trošku bratovštine Blažene Marije Djevice. Ovo je slikao majstor Vincent iz Kastva i završio mjeseca studenoga, osmoga dana po Martinji, godine Gospodnje 1474.).²¹

¹⁷ STICOTTI, Documenti epigrafici dell’Istria medievale, 136-153.

¹⁸ CUSCITO, Epigrafia medievale in Friuli e in Istria (secc. VI-XIII), 9-71.

¹⁹ GALOVIĆ, Hrvatskoglagoļjička epigrafija / Croatian Glagolitic Epigraphy, 20-24.

²⁰ FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 36.

²¹ FUČIĆ, Atribucije oko majstora Vincenta iz Kastva, 37, bilj. 2; FUČIĆ, *Vincent iz Kastva*, 19, 22.

3. Istra u (ranom)novom vijeku – epigrafička svjedočanstva

Razdoblje novoga vijeka u Istri nastavak je prethodnog političkog-upravnog sustava u kojem je Istra bila podijeljena na dva dijela, na dio pod vlašću Mletačke Republika i na onaj pod Kućom Austrije (Habsburgovcima).²² Napose je 16. i 17. stoljeće u mletačkoj Istri obilježeno demografskom i gospodarskom krizom. No, unatoč tomu epigrafička svjedočanstva Istre u (ranom)novom vijeku²³ relativno su brojna i raznovrsna, kako latinska (i talijanska) tako i hrvatsko-glagoljička. Za potonje vrijedi konstatacija iznesena u prethodnom poglavlju dok se za latinske natpise može reći sljedeće.

Naime, godine 1846. tršćanski povjesničar Pietro Kandler pokreće novine *L'Istria* u kojima objavljuje niz dokumenata i članaka koji su postali nezaobilazni izvori za poznavanje istarske povijesti.²⁴ Među njima nalaze se i objave natpisa. Tako u tekstu “Antonio Zara Vescovo di Pedena”²⁵ iz 1849. godine donosi podatke tom pićanskom biskupu te epitaf s njegova groba (doslovce prepisan):

HIC IACET • ANTONIVS • ZARA AQVILEIENSIS EPISC PETINENSIS.
 ET INVICTIS CAESARIS FERDINAN
 DI II GERMANIAE HUNGARIAE ET BOEMIAE REGIS CONSILIARIVS
 ET DOMINVS GOLLEGORITIAE
 OBIIT ANNO DOMINI
 M D C X X I
 DIE XXX DECEMB.²⁶

Antonio Zara (1574. – 1621.) bio je poznati filozof i biskup Pićna, a sahranjen je u pićanskoj katedrali, gdje mu je postavljena citirana nadgrobna ploča.²⁷

Nasuprot takvim pojedinačnim primjerima, iznimku u evidentiranju i tumačenju ranonovovjekovnih latinskih natpisa u Istri čine nastojanja Ivana Kukuljevića Sakcinskog (1816. – 1889.). Ta su nastojanja u strogo epigrafskom pogledu rezultirala (posmrtnom) objavom njegova djela-kataloga *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i*

²² Usp. BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije*; DE FRANCESCHI, *Storia documentata della Contea di Pisino*; DE FRANCESCHI, *Povijest Pazinske knežije na temelju isprava*. Napose recentno: KURELIĆ, *Daily Life on the Istrian Frontier: Living on a Borderland in the Sixteenth Century*; BRADARA – KRNJAK, *Temporis signa. Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja*; BRADARA (ur.), *Istra u novom vijeku*. U ranom novom vijeku nastaju i djela koja izravno govore o Istri (rpk. *Memorie sacre e profane dell'Istria* i tiskano djelo *Die Ehre deß Herzogthums Crain*, 1689.), a čiji su autori Prospero Petronio (1608. – 1688.) – kao kompilator djela Giacoma Filippa Tommasinija (1595. – 1655.) – te Johann Weickhard Valvasor (1641. – 1693.). Usp. TOMMASINI, *De Commentarj storici-geografici della Provincia dell'Istria*; PETRONIO, *Memorie sacre e profane dell'Istria*; MARIĆ – MUSTAČ (ur.), *Valvasor u Istri*.

²³ Za razumijevanje kako pojedinci iz Istre i Dalmacije posredstvom epigrafije participiraju u renesansnim gibanima te gledanju u antiku kao na ideal vidi: JOVANOVIĆ, *Epigraphy as a humanist activity – two examples from Istria: Sergius Polensis and Marin Marinčić*, 105-121.

²⁴ Novine je uređivao do 1852. godine, kada *L'Istria* prestaje izlaziti.

²⁵ KANDLER, Antonio Zara Vescovo di Pedena, 125-127.

²⁶ Natpis je na hrvatski preveo Mate Križman, a objavljen je u: DE FRANCESCHI, *Povijest Pazinske knežije na temelju isprava*, 294.

²⁷ ORBANIĆ, Zara, Antonio, 900.

privatnih sgradah it. d. u Hrvatskoj i Slavoniji (1891.),²⁸ u kojem dakako nema istarskih natpisa, iako je autor to prema sačuvanoj dokumentaciji planirao. Naime, njegov rad na epigrafskim spomenicima u Istri ostao je u rukopisu, a pohranjen je u Arhiv HAZU-a u Zagrebu (sign. XV/23 D VI, 91, 93) pod naslovom “Nadpisi istranski sa otoci Krkom, Cresom i Pagom”, a zaseban dio je naslovljen “Nadpisi istranski sriednjega i novog vieka”.²⁹ Kako bi se bolje razumio Kukuljevićev rad, važno je ukazati da je on bio zamišljen i usmjeren kroz djelatnost Društva za jugoslavensku pověstnicu i starine, čiji je bio predsjednik i poticatelj brojnih aktivnosti. U nacrtu Pravila Društva iz 1850./1851. godine, kojem je zadaća “iztraživanje, otkrivanje, sakupljanje i čuvanje starinah i stvari, koje se na život i historiu našega naroda protežu” te će “društvo iz sve snage nastojati, da izvede na vidělo i da sačuva od propasti sve izvore pověstnice jugoslavenske, te da ovako položi temelj kritičkomu obradivanju historie našega naroda”, predviđeno je, među ostalim, osobitu pozornost usmjeriti na “k) Sve plastičke umotvore nalazeće se u našoj domovini, naime na starinske grčke, rimske i slavenske napise, spomenike, orudje, novce, oružje, posude, kipove, stupove, slike, pečate itd.”³⁰ Ponovljeno je to i u potvrđenom tekstu društvenih pravila iz 1857. godine riječima: “k) na sve plastičke umotvore nalazeće se u jugoslavenskih pokrajinah, naime na starinske grčke, rimske i slavenske napise, spomenike, orudje, novce, oružje, posude, kipove, stupove, slike, pečate itd.”³¹

Interes Ivana Kukuljevića Sakcinskog za istarske starine više je nego očit, kao i nastojanja “oko istraživanja zapadnih tragova hrvatskog etnosa”³². Iako je svega u dvama navratima tijekom svoga života posjetio Istru i njome proputovao, a bilo je to 1851. i 1877. godine, za sobom je ostavio niz ostvarenih suradnji s istarskim svećenicima, javnim i kulturnim djelatnicima (Pietro Kandler, Carlo De Franceschi, Giovanni Kobler, Josip Antun Batel, Mate Mužina i drugi),³³ a napose s Jakovom Volčićem.³⁴ Prethodnica mu je u Istri svakako bio Mijat Sabljar.³⁵

U pogledu predradnji za istarski epigrafički korpus, Kukuljević Sakcinski je 1880. godine objavio poziv u listu *Naša sloga*, gdje stoji sljedeće:

“Budući da od mnogo godinah sabiram i sad jur za tisak spreman ‘sbor nadpisah sriednjega i novijega vremena (do g. 1848)’, što se nalaze u Hrvatskoj, Slavoniji, Međumurju i Istri (zajedno s otoci), to umoljavam sve velečastne župnike i svećenike u Istri, da nadpise, što se nalaze bud na crkvah, grobnih pločah (škriljah), posudah ili

²⁸ MATIJEVIĆ SOKOL, Ivan Kukuljević Sakcinski kao epigrafičar, 85-90; MATIJEVIĆ SOKOL, *Studia epigraphica selecta*, 15-20.

²⁹ Arhiv HAZU, Zagreb: Nadpisi istranski sa otoci Krkom, Cresom i Pagom, sign. XV/23 D VI, 91, 93.

³⁰ HOLJEVAC, Pravila Društva za jugoslavensku pověstnicu i starine, 189.

³¹ *Isto*, 195.

³² BERTOŠA, Interes Ivana Kukuljevića za istarske starine, 285-303; BERTOŠA, Ivan Kukuljević Sakcinski i Istra, 51-60; BERTOŠA, *Istra između zbilje i fikcije*, 70-75; BERTOŠA, “Zanimam se pisanjem povijesnih rasprava o mojemu narodu”, 285-292.

³³ Usp. BERTOŠA, Ivan Kukuljević Sakcinski e l’Istria, 135-169; DELBIANCO, Kukuljević i nezaboravljena Istra, 269-283.

³⁴ BERTOŠA, Jakov Volčić i njegova prepiska s kulturnim radnicima u Hrvatskoj, 325-346. O Volčiću vidi: FIKFAK (ur.), *Jakov Volčić in njegovo delo – Jakov Volčić i njegovo djelo*.

³⁵ O Sabljaru vidi: MIRNIK, Mijat Sabljar, 14-18.

odećah crkvenih i na zvonovih, točno prepisu ili na sjedne strane vodom nakvašenom papiru (karti) odtisnu i takove ili slav. uredničtvu ‘Naše Sloge’ ili podpisanomu prijateljski priobće. Svaki priobćeni natpis bud latinski, talijanski ili hrvatski glagoljicom ili latinicom pisan, primit će se sa velikom zahvalnošću. Na napise od rimske dobe neuzima se obzir.

U Zagrebu 1. Siečnja 1880. Ivan Kukuljević Sakcinski, veliki župan u miru.”³⁶

Na to je uredništvo *Naše sloge* dodalo: “Znajuć cijeniti važnost ovoga liepoga patrioitičnoga poduzeća umoljavamo i mi sve prijatelje, da se čim skorije odazovu.”

U tom rukopisu, koji čini polaznu točku u istraživanju epigrafičke baštine Istre, Kukuljević Sakcinski obradio je brojna mjesta i gradove u Istri i na otocima te u njima registrirao latinske, talijanske i hrvatskoglagoljičke natpise, a u dodatku i natpise iz Trsta.³⁷ Ukupno je Kukuljević prikupio podatke za 573 natpisa od kojih je 104 s otoka. Od toga broja 99 je natpisa pisanih na glagoljici.³⁸ Iako je Božidar Kukuljević, Ivanov sin, smatrao da se upravo ti natpisi iz Istre trebaju tiskom objaviti, do toga nije došlo poradi negativne recenzije koja je tu nakanu spriječila.³⁹

Brojni istarski natpisi nalaze se popisani ili precrtani po manjim arhivskim zbirkama različitih istraživača povijesti Istre. Tako se u ostavštini Josipa Antuna Batela (1827. – 1889.), koja se danas čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu nalaze prijepisi i(li) precrti brojnih natpisa iz Barbana,⁴⁰ kao i u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (“Podaci o natpisima u Barbanu. Stablo obitelji Stanković”, 1889., sign. R 6014). Potonje sadrži cjeline: 1) Podaci o natpisima u Barbanu (Josip Ante Batel pismo I. Kukuljeviću Sakcinskom; Altre Iscrizioni Barbanesi; Pokus: Glagoljska pismena koja se nahodu zabilježena na unutarnjih zidovih crkvice Sv. Antona Opata ... pripisane po nalogu Josipa A. Batela od vjerne ruke. Sičanj 1889; Posjetnica J. A. Batela.); 2) Genealoška tabela: Stablo obitelji Stanković od Barbana.⁴¹ Sve je to nastalo na Kukuljevićev poticaj.⁴²

Iako primarno usmjeren na hrvatskoglagoljske natpise, već spomenuti B. Fučić u svome radu nije zaobilazio ni latinske ni talijanske natpise. Tako je, primjerice, iz župne crkve sv. Jurja u Boljunu objavio – uz glagoljički (*Zlamenije svetoga križa od neprijatel naših izbavi nas, Bože naš. 1641.*) – i latinski natpis: *Crux vera salus mea. P. Bernardinus Veliani parochus Bogliuni 1641.*⁴³ Iz iste crkve donosi još jedan dvojezičan i dvopismen natpis iz 17. stoljeća, čiji latinski dio glasi: ICH, PRO TOT(IS) HER(E)D(IBUS)Q(UE) SUIS, ELLEGI(T) DONEC A MO(RTU)IS RES(URGENT). Iz Brseča prilaže natpis s nadgrobne ploče: *Memento mori. Hoc sepulchru(m) est r(everen)di d(omi)ni plebani p(resbyteri)*

³⁶ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, [Književne vesti], 7.

³⁷ Arhiv HAZU, Nadpisi istranski sa otoci Krkom, Cresom i Pagom, sign. XV/23 D VI, 91, 93.

³⁸ MATIJEVIĆ SOKOL, *Studia epigraphica selecta*, 20.

³⁹ *Isto.*

⁴⁰ Obradeni su i publicirani u: PERCAN, Zapisi u kamenu u Barbanu i na Barbanštini, 43-62.

⁴¹ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu: Batel, Josip Antun. “Podaci o natpisima u Barbanu. Stablo obitelji Stanković”, 1889., sign. R 6014. – digitalizirano i dostupno na: <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=16097>.

⁴² BERTOŠA, Barbanski odaziv, 67-74.

⁴³ FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 100.

Georgi Mavrovich MDCXXX,⁴⁴ dok u Buzetu evidentira latinski natpis sa zvonika župne crkve (tzv. malo mrtvačko zvono) iz 1541. godine: + TE DEVM LAVDAMVS ET VIRGINEM MARIAM. S datacijom na donjem vijencu: 1541. (arapskim brojkama) i ČFKA (glagoljicom) = 1541.⁴⁵ Sličan primjer donosi i iz Gologorice, gdje je na zvoniku župne crkve sv. Petra latinski natpis s datumom na arapskim brojkama i glagoljičkim s brojevnim vrijednošću: *A fulgore et tempestate libera nos Domine. Tunc tempore fuit plebanus Georgius Chaligerich. Opus Ioanis Albini 1573*. Potom glagoljicom: ČFNV = 1573.⁴⁶

Svojedobno je koncem 1970-ih i početkom 1980-ih u riječkom Zavodu za povijesne i društvene znanosti i zagrebačkom Zavodu za povijesne znanosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti bila priređivana edicija *Povijesni spomenici Istre. Prilozi za bibliografiju objavljenih izvora za povijest Istre*, koja je izdana kao rukopis u četiri sveska s dodatkom za internu uporabu.⁴⁷ Tu se nalazi korisna deskriptivna bibliografija radova iz epigrafije kao pomoćne povijesne znanosti.

Brojni pak natpisi uzajamno su povezani s heraldičkom baštinom pa jedno s drugim čini zatvorenu cjelinu.⁴⁸

Osim svega navedenoga, tu je brojna druga literatura – knjige,⁴⁹ monografije⁵⁰ i katalozi,⁵¹ članci⁵² te različite druge publikacije⁵³ koje uzgred spominju ili obrađuju pojedine latinske natpise⁵⁴ ranonovojekovne Istre.⁵⁵ Tendencija obrade takvih natpisa očituje se ponajprije u djelatnosti baštinskih ustanova kao što je Arheološki muzej Istre u Puli preko njihove izložbene djelatnosti te publiciranja popratnih kataloga. Instruktivni primjeri takve objave su publikacije *Temporis signa. Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja / Testimonianze archeologiche dell'età moderna in Istria / Archaeological evidence of the Istrian modern era* (2016.) Tatjane Bradara i Ondine Krnjak sa suradnicima, ili *Istra u*

⁴⁴ *Isto*, 109.

⁴⁵ *Isto*, 111.

⁴⁶ *Isto*, 159.

⁴⁷ Sv. I./1977., prir. Miroslav Bertoša, Miroslav Kurelac i Darinko Munić; Sv. II./1978., prir. Ante Gulin, Miroslav Kurelac i Darinko Munić; Sv. III./1979., prir. Ante Gulin, Miroslav Kurelac i Darinko Munić; Sv. IV./1981. s Dodatkom, prir. Vesna Gamulin, Ante Gulin, Miroslav Kurelac, Daniela Milotti, Nenad Moaćanin, Darinko Munić i Vjekoslav Štoković.

⁴⁸ Usp. RADOSSI, *Notizie storico-araldiche di Docastelli, sue ville e territorio*; KRNJAK – RADOSSI, *Notizie storico-araldiche di Pola, 115-206*; KRNJAK – RADOSSI, *Testimonianze e notizie storico-araldiche di Brioni, Fasana e dintorni, 301-378*.

⁴⁹ Usp. ŠONJE, *Žminj i Žminjština*; ŠONJE, *Crkvena arhitektura zapadne Istre: područje porečke biskupije od IV. do XVI. stoljeća*.

⁵⁰ Usp. MARKOVIĆ – MATEJČIĆ – TULIĆ, *Kiparstvo od 14. do 18. stoljeća*.

⁵¹ Usp. za franjevačke samostane: DEMONJA, *Corpus ecclesiarum Franciscanarum*. Vidjeti, npr. Arhiv franjevačkog samostana sv. Franje Asiškog u Puli: Natpisi i znakovi po zidu crkve (strojopis, str. 1-10). MARAČIĆ, *Pulski sveti Franjo*.

⁵² Usp. IVETIĆ, *Nadgrobnni spomenici iz 15. i 16. stoljeća na području središnje Istre, 265-280*; IVETIĆ, *Nadgrobnna plastika iz 17. i 18. stoljeća na području središnje Istre, 281-300*; BISTROVIĆ, *Crtece o restauraciji poda župne crkve sv. Silvestra u Kanfanaru i njegovom kulturno-povijesnom značaju, 87-91*.

⁵³ Usp. CAPRIN, *L'Istria nobilissima I-II*; ALBERI, *Istria: storia, arte, cultura*.

⁵⁴ Usp. BADER – JOKSIMOVIĆ, *Suton Serenissime, 89-99*.

⁵⁵ Za terenski rad od velike su koristi shematizmi i slične publikacije. Usp. BARTOLIĆ – GRAH (prir.), *Crkva u Istri. Osobe, mjesta i drugi podaci Porečke i Pulske biskupije*; GRAH – BALDAŠ – BARTOLIĆ – JELENIĆ – POROPAT (prir.), *Crkva u Istri. Osobe, mjesta i drugi podaci Porečke i Pulske biskupije*; MILOTIĆ, *Crkva u Istri. Povijesna i kulturna baština*. Ili, pak, studije kao: RADOSSI – PAULETICH, *Le chiese di Rovigno e del suo territorio di Antonio Angelini con note ed aggiunte, 314-406*.

novom vijeku / Istria in the Modern Period (2017.) glavne urednice Tatjane Bradare, u nizu Monografije i katalogi Arheološkog muzeja Istre. Tako je u *Temporis signa. Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja* obrađeno i objavljeno nekoliko natpisa. Primjerice, pravokutna ploča s grbom i natpisom (inv. br. AMI-NV-922) Istre koji glasi: *Angelus Cornelio comes et provisor / sui com<m>odo et succ<e>ssoribus suis / proprio aere construxit / anno D(omi)ni 1688* (u prijevodu: Angelo Cornelije, knez i providur, za svoje dobro i dobro svojih nasljednika, vlastitim novcem sagradio je godine Gospodnje 1688.).⁵⁶

Dobar primjer čuvanja jednog natpisa iz Istre, koji se sada nalazi u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu, te njegove obrade i publiciranja nalazi se u katalogu Mirka Valentića (1932. – 2025.) i Lade Prister *Zbirka kamenih spomenika*. U njemu je predmetno područje definirano kao “Kameni spomenici Istre, Hrvatskog Primorja i Dalmacije”, a dotični spomenik pod inventarnim brojem 6849. Natpis iz Pule, koji predstavlja posvetnu ploču o gradnji mletačke utvrde, potječe po svemu sudeći s utvrde Sv. Andrija. Ploča je datirana 1646. godinom. Izrađena je od vapnenačke breče te klesano polje iznosi 62 x 125 x 21 cm. Itinerar toga spomenika, tj. njegovo putovanje od Pule preko Senja do Zagreba, vrlo je interesantno. Ploča se za uprave venecijanskog dužda Francesca de Molina (1646. – 1655.) prvotno nalazila na tvrđavi u Puli. Prema podatcima sa same ploče nju je postavio venecijanski generalni providur Gabrieli, kojeg je mletački senat zadužio za izgradnju utvrde. O kojoj se točno utvrdi ili utvrdama radi (Sv. Petar ili Sv. Andrija – potonje je vjerojatnije jer je ta utvrda izgrađena 1645. godine) teško je pouzdano reći. Nakon toga ploča je evidentirana na mjesnom groblju u Sv. Jurju kraj Senja 1901. godine. Tu je prenesena iz obližnje porušene utvrde Sv. Juraj. Iste je godine ploču tadašnjem Narodnom muzeju u Zagrebu darovao tamošnji župnik Ivan Matejčić. Kako je ploča dospjela iz Pule u Sv. Juraj nije poznato. Ta je ploča publicirana vrlo stručno. Kao prvo priložena je njezina vrlo kvalitetna fotografija. Potom je donesena transkripcija latinskog teksta s razriješenim kraticama, što je naznačeno slovima u zagradama. Sve je popraćeno predmetnom bibliografijom. Pismo ploče određeno je kao latinska kapitala. Rub ploče plitko je profiliran.⁵⁷ Latinski natpis glasi:

HVIVS ARCIS FVNDAMENTVM PRIMVM GABRIEL GEORGIVS GABRIELIS FILIVS ET ALOYSII D(IVI) MARCI PROCVRATORIS FRATER PROSER(ENISSIMO) D(OMINO) VENETO EXT(RAORDINARIVS) POLAE PROVVISOR AD CIVITATEM PORTV(M)QVE TVENDVM AD OMNIA PARATVS ET ANIMA(N)TES CONTRA TVRCAS CRETAM VASTANTES ITALIAM COMMUNANTES FECIT AC POSVIT DVCE FRANCISCO DE MOLINO ANNO D(OMI)NI MDCXXXVI.

(U prijevodu: Prvi temelj ove tvrđave učinio je i položio Gabrijel Juraj, sin Gabrijela i brat Alojzija, providura Sv. Marka, za preblando gospodstvo mletačko, izvanredni provizor Pule, da čuva grad i luku i spreman na sve i na Turke koji uznemiravaju, Kretu pustoše, a Italiji prijete. Za vrijeme dužda Franje de Molina, godine Gospodnje 1646.).

⁵⁶ BRADARA – KRNJAK, *Temporis signa. Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja*, 77-78.

⁵⁷ VALENTIĆ – PRISTER, *Zbirka kamenih spomenika*, 71. Za stariju objavu vidi: VALENTIĆ, *Kameni spomenici Hrvatske*, 173-175.

Zaključak

Latinski natpisi kako srednjovjekovnog tako još više ranonovovjekovnog doba dosad nisu bili sustavno proučavani i publicirani. Istraživači povijesti istarskog poluotoka koji su u svojim radovima spominjali ili obrađivali takve natpise koristili su ih isključivo kao prvorazredne povijesne izvore. Obrađenost i istraženost ranonovovjekovnih latinskih natpisa u Istri tek je u svojim znanstveno-stručnim povojima.⁵⁸ Kako bi se takvo stanje izmijenilo i popravilo, nužno je ključne zadaće i ciljeve na tome istraživačkom polju točno odrediti i popisati. Stvoriti korpus i njegovu dokumentaciju, potom izvršiti analizu, kontekstualizaciju i sintezu te najzad publicirati taj značajan epigrafski korpus. U praktičnom pogledu to izgleda ovako: nakon terenskog rada, svaki takav natpis treba biti numeriran, određen sakralnim ili javnim zdanjem gdje se nalazi s geografskom lokacijom (mjestom ili gradom) u kojem se nalazi te datacijom. Potom treba iznijeti točne GPS koordinate natpisa s njegovim opisom i dimenzijama. Slijedi definiranje tipa latinskog pisma natpisa te njegova identifikacijska oznaka u digitalnoj bazi podataka (koju treba u tu svrhu izraditi), a koja će na digitalnoj mreži biti otvorena svim pristupnicima. Nakon toga se donosi transkripcija natpisa s kritičkim aparatom, njegova fotografija te prijevod na hrvatski. U nastavku trebaju slijediti komentari uz natpis u vidu *realia* te bibliografija. Kako sve to izgleda u praksi, donosimo u prilogu dvaju odabranih natpisa priređenih po tim pravilima.

Prilog I. i II.⁵⁹

1	Crkva Navještenja BDM (Svetvinčenat)	1670
Koordinate:	45° 5' 16.61" N, 13° 52' 57.33" E	
Opis:	Četverokutni mramorni natpis pronađen na stražnjoj strani glavnog oltara.	
Dimenzije (mm):	polje: 455 x 590; slova: 30 – 48	
Pismo:	humanistička kapitala	
Identifikacijska oznaka u digitalnoj bazi:	PP-21.1.1	

⁵⁸ Usp. komparativno kako je to učinjeno za prostor Zagrebačke biskupije u ranom novom vijeku u monografiji: ŽVORC, *Preci, potomci, prestiž. Naručiteljske elite i nadgrobnih spomenici na području Zagrebačke biskupije od XV. do XVIII. stoljeća*.

⁵⁹ DEMO, Šime et al. (2025-), *LAPIS - Latin Inscriptions in Istria*. U: <https://lapis.fhs.unizg.hr:4433/wiki/index.php/> (pristupljeno 8. rujna 2025.).

HERMOLAI · GRIMANI / RELIGIOSA · MVNIF(ICENTIA) / ECCL(ESIAM) · HANC · CHR(IST)I^{a)} · SPON(S)ATA(M)^{b)} / AN(N)VIS · DOTAVIT · REDITIB(VS) / PLVRIMIS · DITAVIT · MVNERIB(VS) / HVIVSQ(UE) · ARAE / PIA · DECORAVIT · ERECTIONE ·

Pobožna velikodušnost Hermolaja Grimanija obdarila je ovu crkvu, posvećenu Kristu kao Zaručnica, godišnjim prihodom, obogatila ju brojnim darovima i ukrala pobožnim podizanjem ovog oltara.

Kritički aparat

a) XPI

b) Znak kraćenja nije vidljiv.

Komentar

Natpis koji bilježi darovatelja crkve, a posebno oltara. Urezan je na stražnjoj strani glavnog oltara župne crkve. Oltar je smješten u istaknutu apsidu. U središnjem dijelu oltara nalazi se slika Girolama Pellegrinija (1624. – nakon 1700.) s prizorom Navještenja. Oltar je obrubljen korintskim stupovima, koji nose polukružni zabat s središnjom istaknutom konzolom. Stražnji dio oltara izrađen je od kamenih blokova na kojima se nalaze dva natpisa darovatelja.

Kudiš smatra da je oltar izrađen po uzoru na Oltar Gospe od Krunice iz padovanske crkve sv. Antuna, djelo Baldassarea Longhene (1598. – 1682.).¹

Tulić se s tim slaže i dodaje sličnosti s glavnim oltarom franjevačke crkve u Zadru te s bivšim glavnim oltarom crkve San Daniele di Castello u Veneciji.²

Tekst natpisa je centriran.

Prvi redak (ime) je veći od ostalih.

Slova su uspravna, ali ne sasvim pravilna.

Slovo 'A' ima prelomljenu šiljastu prečku, a slovo 'I' ima točku.

Bilješke

Objavljeno u: Vučić Šneperger 1995: 339, br. 13; Kudiš 2007: 288, br. 4; Tulić 2017: 238–239 (prepisao Nenad Labus).

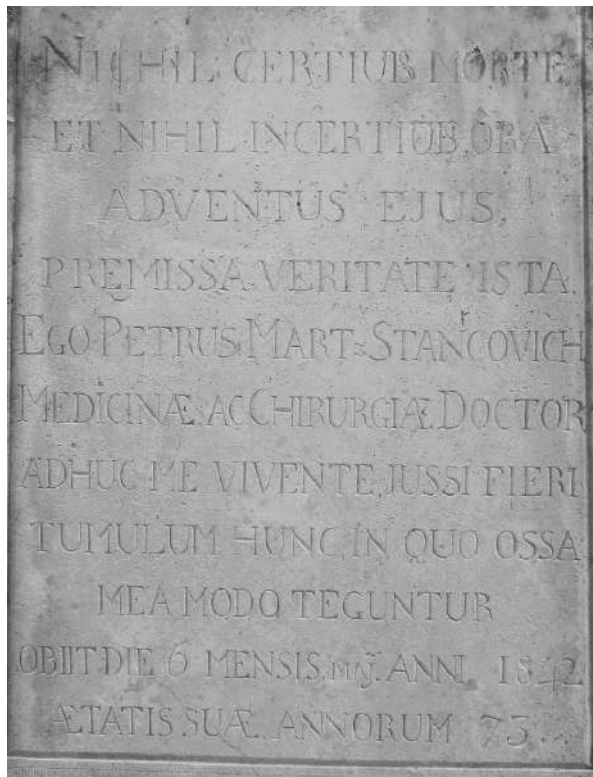
1) Kudiš 2007: 288.

2) Tulić 2017: 238–239.

2	Crkva sv. Vincenta (Svetvinčenat)	1842
Koordinate:	45° 5' 19.63" N, 13° 52' 51.15" E	
Opis:	Četverokutni mramorni natpis pronađen na zapadnom zidu crkve.	
Dimenzije (mm):	polje: 910 x 704; slova: 18 – 50	
Pismo:	humanistička kapitala	
Identifikacijska oznaka u digitalnoj bazi:	PP-21.2.3	

Kritički aparat

- Izvorno "NICHIL", ali je slovo "C" precrtano okomitom crtom. Usp. "NIHIL" u drugom retku.
- Ispravljeno iz jasno vidljivog oblika "CERTIOR".
- Ispravljeno iz "INCERTIOR".
- ÔRA
- 'E' *caudata*.
- Ispod ove riječi plitko je urezan mali broj "18520" – možda identifikacijska oznaka ploče.

NICHIL^{a)} CERTIUS^{b)} MORTE
/ ET NIHIL INCERTIUS^{c)}
ORAD) / ADVENTUS EJUS,¹ /
PRAEMISSA^{e)} VERITATE ISTA,
/ EGO PETRUS MART(INUS)
STANCOVICH / MEDICINAE
AC CHIRURGIAE DOCTOR /
ADHUC ME VIVENTE JUSSI
FIERI^{f)} / TUMULUM HUNC,
IN QUO OSSA / MEA MODO
TEGUNTUR / OBIIT DIE 6
MENSIS MAJ(I) ANNI 1842 /
AETATIS SVAE ANNORUM 73.

Ništa nije sigurnije od smrti, a ništa nije nesigurnije od njezina časa. Imajući ovu istinu pred očima, ja, Petar Martin Stanković, doktor medicine i kirurgije, još za života sam naredio izgradnju ove grobnice koja će uskoro prekriti moje kosti. Umro je 6. svibnja 1842. godine, u dobi od 73 godine.

Komentar

Grobnica brata Petra Stankovića, Martina, liječnika, koji je bio politički aktivan tijekom francuske vladavine, te je 1808. godine postao načelnik općine Barban.² Petar Stanković (1771. – 1852.) bio je svećenik i značajan istarski intelektualac u prvoj polovici 19. stoljeća.

Spomenik je u obliku edikule s trokutastim zabatom. Duž donjeg ruba trokutastog zabata nalazi se kimatij, a na gornjoj strani su akroteriji u obliku sferičnih trokuta.

Tekst je centriran, vrlo pravilan, pisan velikim slovima, s uvećanim početnim slovima kod riječi NICHIL i svih riječi od EGO do DOCTOR, osim kod AC. Interpunkcija je moderna.

Bilješke

- 1) Cic., Cato 74: *Moriendum enim certe est, et incertum an hoc ipso die.*
- 2) Vidi: Lukšić 1994: 118, Kontošić 2014: 97, br. 1.

SUMMARY

EARLY MODERN LATIN INSCRIPTIONS IN ISTRIA: STATUS QUAESTIONIS

Croatia is exceptionally rich in epigraphic material, within which Istria holds a prominent place. The beginning of epigraphy or epigraphics as an archaeological and auxiliary historical discipline — whose task is to read, study, and interpret inscriptions (and graffiti), i.e., texts carved, engraved, or written on hard and durable materials such as stone, wood, bone, or metal, as well as those painted on walls and other surfaces — are closely connected to the eastern Adriatic region. The Italian humanist Cyriacus of Ancona (Kyriacus Anconitanus, Ancona, 1391 – Cremona, 1452), regarded as the founder of epigraphy, collected inscriptions from Istria and is known to have stayed in Pula in 1419 and 1423, as well as in Dalmatia. His collected materials remained in manuscript form until the 17th century, when his principal work, *Epigrammata reperta per Illyricum a Cyriaco Anconitano* (Venice, ca. 1660), was finally published.

The Roman period on the Istrian peninsula produced a remarkable corpus of inscriptions, with approximately 3,000 Latin inscriptions which have been recorded. The largest collection today is held by the Archaeological Museum of Istria in Pula, while other examples are kept in local and city museums in Poreč, Rovinj, Buzet, Labin, and particularly in lapidaries in Roč, Motovun, Umag, and Novigrad. The scholarly importance of this corpus is attested by Mate Križman's (1934–2019) doctoral dissertation and subsequent monograph *Rimska imena u Istri. Osobna imena na istarskim natpisima iz rimskog doba* (Roman Names in Istria. Personal Names on Istrian Inscriptions from the Roman Period, 1991).

The study of Glagolitic inscriptions in Istria is a leader in the field, both in quantity and in quality, thanks to Branko Fučić's (1920–1999) monumental work *Glagoljski natpisi* (Glagolitic inscriptions, 1982), which incorporates earlier research and collections undertaken throughout the 19th and early 20th centuries by Mijat Sabljar, Jakov Volčić, Vjekoslav Spinčić, Ivan Milčetić, Luka Kirac, and others.

By contrast, Latin inscriptions from the medieval and early modern periods have not yet been systematically studied or published. Scholars of Istrian history have primarily used them as historical sources rather than as subjects of independent epigraphic analysis. As Robert Matijašić observed in 2005, Latin inscriptions dating from the era after the fall of the Western Roman Empire on durable materials — mainly medieval tombstones and church or monastic monuments — remain the subject of significantly less research compared to those from ancient times, and there are no comprehensive collections or complete data.

One exception to this neglect is the work of Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889), whose manuscript *Natpisi istranski sa otoci Krkom, Cresom i Pagom* (Istrian Inscriptions from the Islands of Krk, Cres, and Pag) is preserved in the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zagreb (sign. XV/23 D VI, 91, 93). In 1846, the Trieste historian Pietro Kandler (1804–1872) founded the journal *L'Istria* (published until 1852), which included numerous Latin inscriptions, making it an indispensable source for Istrian history. Other valuable collections of inscriptions can be found in smaller archives, such as

the papers of Josip Antun Batel (1827–1889), also held at the HAZU Archives, containing copies and tracings of inscriptions from Barban.

In the late 1970s and early 1980s, the Institute for Historical and Social Sciences in Rijeka and the Institute for Historical Sciences in Zagreb (then part of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts) prepared an unpublished four-volume internal edition, Povijesni spomenici Istre. Prilozi za bibliografiju objavljenih izvora za povijest Istre (Historical Monuments of Istria. Contributions to the Bibliography of Published Sources for the History of Istria, 1977–1981).

*Numerous other works — books, monographs, catalogues, and publications — also mention or analyze individual early modern Latin inscriptions from Istria. Research is in this area particularly pronounced among the work of institutions such as the Archaeological Museum of Istria in Pula, through exhibitions and catalogues such as *Temporis signa. Archaeological Evidence of the Istrian Modern Era* (Tatjana Bradara and Ondina Krnjak, eds.), or *Istra u novom vijeku / Istria in the Modern Period* (ed. Tatjana Bradara, 2017). An example of a detailed analysis of a single Istrian inscription which is housed in the Croatian History Museum in Zagreb can be found in Mirko Valentić's and Lada Prister's *Zbirka kamenih spomenika* (Collection of stone monuments, 2nd ed., 2002).*

The study and documentation of early modern Latin inscriptions in Istria remains in their scholarly infancy. One of the key goals in this field must therefore be the creation of a comprehensive corpus — including documentation, analysis, contextualization, synthesis, and ultimately, publication — of this invaluable epigraphic heritage.

KEY WORDS: *Latin epigraphy, historiography, auxiliary historical sciences, Middle Ages, early modern period, Istria*

Arhivski izvori

Arhiv HAZU, Zagreb:

Nadpisi istranski sa otoci Krkom, Cresom i Pagom, sign. XV/23 D VI, 91, 93.

Ostavština Josipa Batela.

Arhiv Franjevačkog samostana sv. Franje Asiškog u Puli:

Natpisi i znakovi po zidu crkve (strojopis, str. 1-10)

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu / Zbirka rukopisa i starih knjiga:

Batel, Josip Antun. "Podaci o natpisima u Barbanu. Stablo obitelji Stanković", 1889., sign. R 6014. – digitalizirano i dostupno na: <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=16097>

Literatura

ALBERI, Dario. *Istria: storia, arte, cultura*. Trieste: Lint, 1997.

BADER, Andrej – JOKSIMOVIĆ, Milena. Sutton Serenissime. U: *Pomer*. Ur. Andrej BADER. Medulin: Općina Medulin, 2021., 89-99.

BARTOLIĆ, Marijan – GRAH, Ivan (prir.). *Crkva u Istri. Osobe, mjesta i drugi podaci Porečke i Pulske biskupije (stanje 1. lipnja 1998.)*. Valter Baldaš et al. (sur.). III. dopunjeno izdanje. Pazin – Poreč: IKD "Juraj Dobrila", "Josip Turčinović", Biskupski ordinarijat, 1999.

BERTOŠA, Miroslav. Barbanski odaziv. *Dometi III* (1970.) 5: 67-74.

BERTOŠA, Miroslav. Interes Ivana Kukuljevića za istarske starine. Njegove veze s kulturnim i javnim radnicima u Istri. *Forum X* (1971.) 21: 285-303.

BERTOŠA, Miroslav. Jakov Volčić i njegova prepiska s kulturnim radnicima u Hrvatskoj u drugoj polovini XIX stoljeća. *Historijski zbornik XXIII-XXIV/1970-1971* (1972.): 325-346.

BERTOŠA, Miroslav. Ivan Kukuljević Sakcinski e l'Istria. In appendice: frammenti superstiti del carteggio P. Kandler - I. Kukuljević. *Atti / Centro di ricerche storiche, Rovigno V* (1974.): 135-169.

BERTOŠA, Miroslav. Ivan Kukuljević Sakcinski i Istra (Prigodom 160. obljetnice rođenja). *Istra XIII* (1975.) 7: 51-60.

BERTOŠA, Miroslav. *Istra između zbilje i fikcije*. Zagreb: Matica hrvatska, 1993.

BERTOŠA, Miroslav. *Istra: Doba Venecije (XVI. – XVIII. stoljeće)*, drugo prerađeno i dopunjeno izdanje. Pula: Zavičajna naklada "Žakan Juri", 1995.

BERTOŠA, Miroslav. "Zanimam se pisanjem povijesnih rasprava o mojemu narodu". Nastojanja Ivana Kukuljevića Sakcinskog oko istraživanja zapadnih tragova hrvatskog etnosa. *Kolo. Časopis Matice hrvatske XV* (2005.) 3: 285-292.

BISTROVIĆ, Željko. Crtice o restauraciji poda župne crkve sv. Silvestra u Kanfanaru i njegovom kulturno-povijesnom značaju. U: *Dvegrajski zbornik, br. 2. Zbornik radova znanstvenih skupova "Crtice iz povijesti Kanfanarštine" 2012. i 2013.* Ur. Marko JELANIĆ. Kanfanar: Udruga za očuvanje i promociju kulturne i prirodne baštine – Dvegrajci, 2014., 87-91.

- BRADARA, Tatjana (ur.). *Istra u novom vijeku / Istria in the Modern Period* (Izložba – Mostra – Exhibition: Istra, lav i orao / L>Istria, il leone, l'aquila / Istria, the Lion and the Eagle, Pula – Pola, 2. 7. 2015. – 31. 1. 2016.). Pula: Arheološki muzej Istre / Archaeological Museum of Istria (Monografije i katalozi / Monographs and catalogues, 30), 2017.
- BRADARA, Tatjana – KRNJAK, Ondina. *Temporis signa. Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja / Testimonianze archeologiche dell'età moderna in Istria / Archaeological evidence of the Istrian modern era, s priložima / contributi di / with contributions* Elena Uljančić-Vekić, Tomislav Šeparović, (Izložba – Mostra – Exhibition: Istra, lav i orao / L>Istria, il leone, l'aquila / Istria, the Lion and the Eagle, Pula – Pola, 2. 7. 2015. – 31. 1. 2016.). Pula – Pola: Arheološki muzej Istre / Museo archeologico dell'Istria / Archaeological Museum of Istria (Monografije i katalozi / Monografie e cataloghi / Monographs and catalogues, 26), 2016.
- CAPRIN, Giuseppe. *L>Istria nobilissima*. Parte 1-2. Trieste: F. H. Schimpff, 1905. – 1907. (ponovljena izdanja – Trieste: Libreria internazionale “Italo Svevo”, 1968.; Trieste: Italo Svevo, 1992.)
- CIGUI, Rino – KNEZ, Kristjan (ur.). *L>Istria e Pietro Kandler: storico, archeologo, erudito*. Atti del convegno di studi, Pirano, 11 dicembre 2004. Pirano: Società di studi storici e geografici Pirano / Društvo za zgodovinske in geografske študije Piran (Acta historica Adriatica II), 2008.
- CUSCITO, Giuseppe. Epigrafia medievale in Friuli e in Istria (secc. VI-XIII). Per un corpus delle epigrafi medievali dell'Alto Adriatico. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* CVI /n. s. LIV/ (2006.) 1: 9-71.
- Cyriac of Ancona, Later travels*, edited and translated by Edward W. BODNAR with Clive FOSS. Cambridge /Mass./ – London: Harvard University Press, 2003.
- DE FRANCESCHI, Camillo. *Storia documentata della Contea di Pisino, I-II*, a cura del figlio Carlo. Venezia: Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 1964. (Estratto da: *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, Vol. X - XI - XII della Nuova Serie (LXII – LXIII - LXIV della Raccolta).
- DE FRANCESCHI, Camillo. *Povijest Pazinske knežije na temelju isprava*, prev. Robert Matijašić, Klara Buršić-Matijašić. Pazin: “Josip Turčinović”, Zavičajna naklada “Žakan Juri” - Pula (Povijest Istre, knj. 5), 2023.
- DELBIANCO, Valnea. Kukuljević i nezaboravljena Istra. U: *Zbornik o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa, Varaždin / Varaždinske Toplice, 15. – 17. travnja 2010.* Ur. Tihomil MAŠTROVIĆ. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu (Hrvatski književni povjesničari. Znanstveni zbornici, sv. 12), Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatsko filološko društvo - Zagreb, Ogranak Matice hrvatske Varaždin, Sveučilište u Zadru, 2011., 269-283.
- DEMONJA, Damir. *Corpus ecclesiarum Franciscanarum. Katalog franjevačkih crkava na hrvatskoj obali do kraja 16. stoljeća / A Catalogue of Franciscan Churches on the Croatian Seaboard up to the End of the Sixteenth Century*. Pula: Arheološki muzej

- Istre / Archaeological Museum of Istria (Monografije i katalogi / Monographs and Catalogues 35), Institut za razvoj i međunarodne odnose / Institute for Development and International Relations, Izdavačka kuća Meridijani / Meridijani publishing house, 2021.
- FIKFAK, Jurij (ur.). *Jakob Volčič in njegovo delo – Jakob Volčič i njegovo djelo. Zbornik prispevkov in gradiva – Zbornik priloga i građe*. Pazin – Ljubljana: Istarsko književno društvo “Juraj Dobrila” - Pazin, Katedra čakavskog sabora - Pazin, Inštitut za slovensko narodopisje Znanstveno raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti - Ljubljana, Zavod za istraživanje folkloru - Zagreb, 1988.
- FUČIĆ, Branko. Atribucije oko majstora Vincenta iz Kastva. *Bulletin Razreda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* / III. ser./ I [1977.] 1: 37-45.
- FUČIĆ, Branko. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Djela JAZU, knj. 57), 1982.
- FUČIĆ, Branko. *Vincent iz Kastva*. Zagreb – Pazin: Kršćanska sadašnjost (*Monumenta artis Croatiae. Monografije*), Istarsko književno društvo “Juraj Dobrila”, 1992.
- GALOVIĆ, Tomislav. Kronološki aspekti hrvatske integriranosti u srednjovjekovnoj Europi. *Historijski zbornik* 58 (2005.): 39-52.
- GALOVIĆ, Tomislav. The Epigraphic Heritage of the Renaissance Period in Dubrovnik (15th Century). U: *Classical heritage from the epigraphic to the digital. Academia Ragusina 2009 & 2011*. Ur. Irena Bratičević, Teo Radić. Zagreb: Ex libris, 2014., 67-101.
- GALOVIĆ, Tomislav. Hrvatskoglagoljička epigrafija / Croatian Glagolitic Epigraphy. U: *Hrvatska glagoljica / Croatian Glagolitic Script*. Ur. Dobrila ZVONAREK. Autor izložbe Sandi ANTONAC. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu / National and University Library in Zagreb, 2018., 20-24.
- GRAH, Ivan – BALDAŠ, Valter – BARTOLIĆ, Marijan – JELENIĆ, Sergije – POROPAT, Branka (prir.). *Crkva u Istri. Osobe, mjesta i drugi podatci Porečke i Pulske biskupije*. IV. dopunjeno izdanje. Poreč – Pazin: Biskupija Porečka i Pulska, “Josip Turčinović”, 2017.
- HOLJEVAC, Željko. Pravila Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine: nacrt, potvrda, prijedlog izmjene (1850/51 – 1857 – 1864/65). *Historijski zbornik* 54 (2001.): 187-200.
- IVETIĆ, Marija. Nadgrobní spomenici iz 15. i 16. stoljeća na području središnje Istre. *Pazinski memorijal* 26-27 (2009.): 265-280.
- IVETIĆ, Marija. Nadgrobna plastika iz 17. i 18. stoljeća na području središnje Istre. *Pazinski memorijal* 26-27 (2009.): 281-300.
- JOKSIMOVIĆ, Milena – KOMŠO, Darko – BADER, Andrej – FRANIĆ, Tomislav – GOBIĆ-BRAVAR, Đeni. Na plećima titana: o mjestu i okolnostima pronalaska natpisa s punim nazivom kolonije Pole (CIL V, 8139) i njegovu značaju za pulsko ulično nazivlje / On the Shoulders of Titans: Concerning the Location and Circumstances of the Find of the Inscription Bearing the Full Name of the Roman Colony at Pula (CIL V, 8139) and Its Significance to Street Names in Pula. *Histria archaeologica* 50 (2019.): 281-347.
- JOVANOVIĆ, Neven. Epigraphy as a humanist activity – two examples from Istria: Sergius Polensis and Marin Marinčić. U: *Litterae, picturae titulique: pričevanja, teksti in*

- konteksti / testimonianze, testi e contesti*. Ur. Gregor POBEŽIN, Peter ŠTOKA. Koper – Capodistria: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper / Biblioteca centrale Srečko Vilhar Capodistria (Bibliotheca iustinopolitana n. 11), 2023., 105-121.
- KANDLER, Pietro. Antonio Zara Vescovo di Pedena. *L'Istria* 4 (1849.) 32: 125-127.
- KLOOS, Rudolf M. *Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980.
- KRIŽMAN, Mate. *Rimska imena u Istri. Osobna imena na istarskim natpisima iz rimskog doba*. Zagreb: Latina et Graeca (Biblioteka Latina et Graeca. Radovi, knj. 9), 1991.
- KRNJAK, Ondina (ur.). *Studijski dan u čast arheologa prof. Maria Mirabelle Robertija (1909. – 2002.) / Giornata di Studio in onore dell'archeologo prof. Mario Mirabella Roberti (1909-2002)*, (Pula, 14. svibnja 2012. / Pola, 14 Maggio 2012). Pula: Arheološki muzej Istre / Museo archeologico dell'Istria (Monografije i katalogi / Monografie e cataloghi, 24), Slobodna općina Pula u egzilu / Libero Comune di Pola in esilio, 2014.
- KRNJAK, Ondina – RADOSSI, Giovanni. Notizie storico-araldiche di Pola. *Atti / Centro di ricerche storiche, Rovigno* 26 (1996.): 115-206.
- KRNJAK, Ondina – RADOSSI, Giovanni. Testimonianze e notizie storico-araldiche di Brioni, Fasana e dintorni. *Atti / Centro di ricerche storiche, Rovigno* 32 (2002.): 301-378.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan. [Književne vesti]. *Naša sloga* 40 (1880.) 2: 7.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan. *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah it. d. u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Knjižara Jugoslavenske akademije / Knjižara Dioničke tiskare, 1891.
- KURELIĆ, Robert. *Daily Life on the Istrian Frontier: Living on a Borderland in the Sixteenth Century*. Turnhout: Brepols Publishers (Studies in the History of Daily Life /800-1600/, vol. 7), 2019.
- LUČIN, Bratislav. *Litterae olim in marmore insculptae: humanistička epigrafija na istočnoj obali Jadrana do Marulićeva doba*. Croatica et Slavica Iadertina 10 (2014.) 1: 191-230.
- MARAČIĆ, Ljudevit Anton. *Pulski sveti Franjo. Crkva i samostan sv. Franje u Puli*. Pazin – Pula: “Josip Turčinović”, Samostan sv. Franje, 2005.
- MARIĆ, Katarina – MUSTAČ, Sunčica (ur.). *Valvasor u Istri – 333 godine od tiskanja knjige Slava Vojvodine Kranjske*. Katalog izložbe. Pula: Povijesni i pomorski muzej Istre, 2022.
- MARKOVIĆ, Predrag – MATEJČIĆ, Ivan – TULIĆ, Damir. *Kiparstvo od 14. do 18. stoljeća. Umjetnička baština istarske crkve 2 / Scultura dal XIV al XVIII secolo. Il patrimonio artistico della chiesa istriana 2*. Pula: Istarska kulturna agencija, Porečka i Pulska biskupija, Istarska županija, Arheološki muzej Istre, “Josip Turčinović”, 2017.
- MATEJČIĆ, Ivan. Pula. Katedrala Sv. Marije I. 49. ukrašeni nadvratnik s natpisom, 857. godina. U: *Hrvati i Karolinzi. Dio drugi: Katalog*. Ur. Ante MILOŠEVIĆ. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000., 60-61.
- MATIJAŠIĆ, Robert. Epigrafija. U: *Istarska enciklopedija*. Ur. Miroslav BERTOŠA, Robert MATIJAŠIĆ. Zagreb: Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, 2005., 207.

- MATIJAŠIĆ, Robert. *Uvod u latinsku epigrafiju*. Pula: Filozofski fakultet u Puli, 2002.
- MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana. Ivan Kukuljević Sakcinski kao epigrafičar (Ivan Kukuljević Sakcinski als Epigraphiker). *Radovi Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu* 8-9 (1996.): 85-90.
- MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana. *Studia epigraphica selecta. Rasprave i prinosi iz hrvatske srednjovjekovne epigrafije*. Split: Književni krug, 2023.
- MILOTIĆ, Ivan. *Crkva u Istri. Povijesna i kulturna baština*. Pazin – Poreč: “Josip Turčinović”, Biskupija Porečka i Pulska, 2010.
- MIRNIK, Ivan. Mijat Sabljar. *Muzeologija* 28 (1990): 14-18.
- ORBANIĆ, Elvis. Zara, Antonio, biskup, filozof (Akvileja, 1574 – Pićan, 30. XII. 1621). U: *Istarska enciklopedija*. Ur. Miroslav BERTOŠA, Robert MATIJAŠIĆ. Zagreb: Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, 2005., 900.
- PATITUCCI [UGGERI], Stella. Italia, Grecia e Levante: L'eredita topografica di Ciriaco d'Ancona (Per la storia della topografia nel VI centenario della nascita di Ciriaco). *Journal of Ancient Topography – Rivista di Topografia Antica* 1 (1991.): 147-162.
- PERCAN, Anton. Zapisi u kamenu u Barbanu i na Barbanštini. U: *Barbanski zapisi, sv. 4: Zbornik radova znanstvenog skupa “Barban i Barbanština od prapovijesti do danas”. 5. Memorijal Petra Stankovića “Barban u srcu”*. Ur. Slaven BERTOŠA. Barban: Općina Barban, 2016., 43-62.
- PETRONIO, Prospero. *Memorie sacre e profane dell'Istria*, a cura di Giusto Borri con la collaborazione di Luigi Parentin. Trieste: Unione degli Istriani nel cinquantesimo anniversario della redenzione / Tipografia Gaetano Coana, 1968.
- Povijesni spomenici Istre. Prilozi za bibliografiju objavljenih izvora za povijest Istre, sv. I.*, prir. Miroslav BERTOŠA, Miroslav KURELAC i Darinko MUNIĆ. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne i društvene znanosti Rijeka i Zavod za povijesne znanosti Zagreb, 1977. (izdano kao rukopis za internu upotrebu)
- Povijesni spomenici Istre. Prilozi za bibliografiju objavljenih izvora za povijest Istre, sv. II.*, prir. Ante GULIN, Miroslav KURELAC i Darinko MUNIĆ. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne i društvene znanosti Rijeka i Zavod za povijesne znanosti Zagreb, 1978. (izdano kao rukopis za internu upotrebu)
- Povijesni spomenici Istre. Prilozi za bibliografiju objavljenih izvora za povijest Istre, sv. III.*, prir. Ante GULIN, Miroslav KURELAC i Darinko MUNIĆ. Zagreb – Rijeka: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne i društvene znanosti Rijeka i Zavod za povijesne znanosti Zagreb, 1979. (izdano kao rukopis za internu upotrebu)
- Povijesni spomenici Istre. Prilozi za bibliografiju objavljenih izvora za povijest Istre, sv. IV. i Dodatak*, prir. Vesna GAMULIN, Ante GULIN, Miroslav KURELAC, Daniela MILOTTI, Nenađ MOČANIN, Darinko MUNIĆ i Vjekoslav ŠTOKOVIĆ. Zagreb – Rijeka: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne i društvene znanosti Rijeka i Zavod za povijesne znanosti Zagreb, 1981. (izdano kao rukopis za internu upotrebu)

- RADOSSI, Giovanni. Notizie storico-araldiche di Docastelli, sue ville e territorio. *Atti / Centro di ricerche storiche, Rovigno* 25 (1995.): 139-212.
- RADOSSI, Giovanni – PAULETICH, Antonio. Le chiese di Rovigno e del suo territorio di Antonio Angelini con note ed aggiunte. *Atti / Centro di ricerche storiche, Rovigno* 10 (1980.): 314-406.
- RAUKAR, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997. (2007.)
- STANCOVICH, Pietro. *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*. Capodistria: Carlo Priora, 1888.
- STICOTTI, Piero. Documenti epigrafici dell'Istria medievale. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 31 (1914.) 30: 136-153.
- STRČIĆ, Petar. *Petar Stanković. Život i djelo*. Pula: Zavičajna naklada "Žakan Juri", Općina Barban, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Sveučilišna knjižnica u Puli, "Josip Turčinović" - Pazin, Zavičajni muzej Rovinj, 2011.
- ŠONJE, Ante. Žminj i Žminjština. Žminj: Katedra čakavskog sabora Žminj, 1976.
- ŠONJE, Ante. *Crkvena arhitektura zapadne Istre: područje porečke biskupije od IV. do XVI. stoljeća*, slikovne priloge za tisak uredili Anđelko Badurina, Antun Hek, Roman Turčinović. Zagreb – Pazin: Kršćanska sadašnjost, IKD "Juraj Dobrila", 1982.
- TASSAUX, François. Epigraphie et habitat en Istrie romaine : villae et agglomérations secondaires. *Histria antiqua* 20 (2011.): 431-440.
- TOMMASINI, Giacomo Filippo. De Commentarj storici-geografici della Provincia dell'Istria, libri otto. *Archeografo Triestino* 4 (1837.): [I]-XII, 1-563.
- VALENTIĆ, Mirko. *Kameni spomenici Hrvatske XIII – XIX stoljeća*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske (Katalog muzejskih zbirki II.), 1969.
- VALENTIĆ, Mirko – PRISTER, Lada. *Zbirka kamenih spomenika, II. dopunjeno izdanje*. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej (Katalog muzejskih zbirki XXXVI.), 2002.
- ŽVORC, Maja. *Preci, potomci, prestiž. Naručiteljske elite i nadgrobni spomenici na području Zagrebačke biskupije od XV. do XVIII. stoljeća*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2023.

Periodika

L'Istria, ur. Pietro KANDLER, Trst (1846. – 1852.)

Mrežni izvori:

DEMO, Šime et al. (2025-), *LAPIS - Latin Inscriptions in Istria*. U: <https://lapis.fhs.unizg.hr:4433/wiki/index.php/> (pristupljeno 8. rujna 2025.).